

MIKKO MANKINEN

Onko ympäristökriisistä tieteen, taiteen ja uskon totuudeksi?

Elokuun lopulla Valamon opiston järjestämässä kolmipäiväisessä ”Monta tietä totuuteen – kokonaisvaltaisempaa tietokäsitystä kohti” -seminaarissa ihmisiä kokoontui keskustelemaan taiteen, tieteen ja uskonnon tietokäsityksistä ympäristökriisin ja elonkehän tuhon kontekstissa. Kokoontuminen uusinsi Valamossa vuonna 1987 pidettyä ”Kaksi tietä totuuteen” -seminaaria, jossa kysymys tieteelliselle työlle ja henkisellet harjoittamiselle yhteisestä totuudesta piirtyi tieteellisen maailmankuvan perusteita muokkaavien kvanttimekaniikan löydösten innoittamana ainakin jollakin tavalla mahdollisena. Uusi päivitys kahden tien dualismista menetelmien moneuteen lavensi aiheita muun muassa kysymyksillä taiteen tiedosta, erilaisten tietokäsitysten ihmiskuvista, paikallisesta tiedosta ja tiedon ei-inhimillisyydestä.

Puhujien ja aiheiden kirjolla seminaari puhalsi runsauden torveen täysin palkein. Toisaalta kysyessään jokaiselta elämänalalta omaa tietä samaan totuuteen se väisti ne moni- ja poikki-välisyyksiin paneutuvat konferenssit, joissa jahdataan erilaisten elämänalojen risteämäkohtien lenseää potentiaa. Totuuden yksiköinti herätti levottomuutta jo vuoden 1987 seminaarin otsikossa, eikä kullunut aika tai totuuteen johtavien teiden monentaminen ole mitenkään vähentänyt otsikon sisältämän väitteen äärimmäisyyttä¹.

Ilmeisimpänä puheenvuoroissa esiin tuli hengellinen totuus, johon Valamon luostarin igumeni arkkimandriitta Mikael johdatteli tervetuliaispuheenvuorossaan toteamalla, että ”tiede on aikakautensa totuuden menetelmä, ei totuus itse”. Mikäli totuuden etsintä ymmärretään puheenvuoron mukaisesti ihmiselle ominaisena haluna olla yhteydessä jumalaan, kaiken olevaisen alkulähteeseen, tällöin totuuden eli jumalan tuntemiseen liittyy vähintään perusteltua uskosta syvempi usko. Seppälä esitteli Gregorius Nyssalaisen kaksiosaisen menetelmän, jonka noudattaminen riittäisi yksinkertaisuudessaan totuuden eli Jumalan saavuttamiseen: ihmisellä ei saa olla erheellisiä käsityksiä todellisuudesta ja ihmisellä pitää olla haluista ja himoista vapaa puhdas mieli. Tähän rinnastettuna taiteen ja totuuden suhde välkehti puheenvuoroissa huomattavasti vaikeammin hahmotettavana. Ehkä taiteellinen työ ei pyrikään kohti yhtä totuutta tai taiteen tekijä ei välttämättä tiedä ollenkaan, mikä tekemisen tulos on, kuten kuvataiteilija Alma Heikkilä keskustelussa taiteen väitteettömästä tiedosta virkkoi. Samassa keskustelussa dosentti Antti Salminen ruoti taiteen tiedon erityispiirteiksi totuudelle vaikeammin mieltynyttä ainutkertaisuutta, paradoksaalisuutta ja kykyä sietää ristiriitoja.

Salminen painotti myös kaiken tiedon vaikuttavuutta, sen kykyä saada aikaan muutosta. Jos yhtymäkohtia hengelliseen totuuteen olikin, taiteellisen työn kohtaama todellisuus näytti olevan jokseenkin kaukana menetelmällisesti hankitusta kumuloituvasta tieteellisestä tiedosta.

Seminaarin koolle kutsunut runoilija Raisa Marjamäki lähetti avauspuheenvuorossaan seminaarin etsimään tietelle, taiteelle ja uskolle yhteisehköä, kokonaisvaltaisempaa tietokäsitystä ympäristön erilaisten kriisien todellisuudesta ja sen elämäntapamme oikeellisuudelle asettamista kriteereistä. Vaikka ympäristökriisi nojaa pääosin tieteelliseen tietoon, Marjamäen mukaan voimakkaasti erikoistuneet vastaukset eivät voi sellaisenaan ratkaista ympäristökriisiä vaan tarvitaan myös holismia. Hän myös painotti luonnon tuhon yhteyttä fysikaalis-rationaaliseen, hyötyn tähtäävään maailmankuvaan, ”jossa maailma on esine”. Marjamäki aloitti jokaisen paneelin esittämällä käsiteltävää aiheita kehystävän runon. Seminaarin otsikon kannalta koskettavin näistä oli kenties Tua Forsströmin ”Andrei Arsenjevits! Te ette pitäisi tästä menosta”, jossa runon puhuja surkuttelee muuannelle Andreille maailmassa etenevää menetystä päättäen säkeeseen: ”piti sataa pahoille ja hyville niin kuin aina on satanut.”² Kun muutos koskee luontoa tai ympäristöä olosuhteina, joiden piti olla jaettua kaikille ihmisen moraalista riippumatta, muutoksen voi katsoa ulottuvan myös totuuteen – ymmärsi tämän totuuden sitten tieteen, taiteen tai uskon näkökulmasta.

Holistisesta epistemologiasta metafysiikkaan?

Jos tosiaan alkaisi sataa vaikka jokaiselle ansionsa mukaan, luonto olisi jotain muuta kuin luontoa –

”Jos tosiaan alkaisi sataa vaikka jokaiselle ansionsa mukaan, luonto olisi jotain muuta kuin luontoa – täysin tunnettavissa ja ihmisen hallittavissa.”

täysin tunnettavissa ja ihmisen hallittavissa. Seminaarin puheenvuoroissa toistui eri muodoissaan jako rationaalisen tai propositionaalisen tiedon ja mystis-intuitiivisen tiedon tai ei-tiedon välillä, jonka pohjalta luontokin on tiedon kohteena jaettavissa näppärästi kahtia hallittavaan ja ei-hallittavissa olevaan luontoon. Kovin abstraktin protoepistemologisen jaon merkitys konkretisoitui saamelaista kulttuuriympäristöä tutkivan Päivi Maggan puheenvuoroissa: poromiehen intuitiiviseen tietoon perustuva ylipolvinen kommunikointi paikallisen ympäristön kanssa on merkityksellistä elämää itsessään, mutta siitä käsin ei voida artikuloida todistetta paikan arvosta esimerkiksi suojelua varten vaan tähän tarvitaan tutkimuksen tuottamaa (propositionaalista) tietoa. Vaikka massiivisen mittakaavan yleistäviä jaotteluja tahtois vastustaakin, myös Leena ja Oula Valkeapään kuvaukset elämästään käsivarren tuntuilla vahvistavat kyseistä jakoa. Paikallinen ei-inhimillisen ympäristön kanssa haasteleva elämäntapa, joka vasta hiltajattain on törmännyt modernisaation teknistävään vaikutukseen, nojaa vahvemmin intuitiiviseen tietoon. Seminaarin kurssiksi asetettu kokonaisvaltainen tietokäsitys näyttäisi edellyttävän juurikin tällaista tietoa, koska se ei välttämättä pyri hallitsemaan luontoa – eikä välttämättä edes kykenisi siihen vaikka pyrkisikin.

Myös ympäristön asema tiedon kohteena komplisoitui seminaarin puheenvuoroissa. Perinteentutkija Tiina Seppä toi keskusteluun kiinnostavia havaintoja siitä, kuinka kansanrunoaineistossa niin ihmisten valmistamat esineet kuin ympäristöön kuuluvat arkiset entiteetitkin esitetään puhuvina – ei niinkään ihmiselle vaan toisilleen. Kuulijalle syntyy animistinen vaikutelma luonnosta, joka voisi kääntäen ottaa ihmisen puheensa ja toimintansa kohteeksi, jos vain olisi ylipäänsä kiinnostunut ihmisestä. Tähän nähden erityisen merkittävää tilaisuuden keskuste-

luissa oli ympäristön ihmisestä piittaamattoman pyhyyden ja ihmisestä välittävän kristillisen jumalan näennäisen ongelmaton yhteisesiintyminen.

Teologi Pauliina Kainulainen avasi kristillistä näkökulmaa ympäristökriisistä moraalisenä kriisinä, jonka hän paikansi lännessä luonnon pyhyyden sivuuttamiseen ja rajantajan heikentymiseen. Kainulainen nosti keskusteluun luterilaisuudestakin löytyvän panenteistisen jumalakäsityksen juonnetta, jossa jumalan ymmärretään olevan läsnä kaikissa luoduissaan kuitenkin tyhjentyvät niihin täysin. Luomakunnan erottamattomuutta jumalasta syvensi edelleen teologi Ari Koposen samassa keskustelussa esittämä ajatus luomakunnasta kiitoksena ja ylistyksenä. Ihmisen luontosuhde ei tässä tapauksessa voisi pelkistyä luonnon hallintaan vaan pikemminkin ihmisen tehtävä olisi yhtyä tähän ylistykseen ja kiitokseen. Vastaavasti ikonitaiteilija munkki Gabriel puhui sakraalista taiteesta, jossa jopa tiettyjen materiaalien käyttäminen maalauksessa perustuu niissä nähtyyn kykyyn ylistää jumalaa. Tästä huolimatta on vaikea olla ajattelematta, etteikö tästä ylistyksestä ja kiitoksesta irtautuvan luonnon toimijuus johtaisi kertomukseen pakanallisen ja kristillisen maailman-kuvan sovittamattomuudesta.

Joose Keskitalon seminaarin iltaohjelmassa esittämä laulu ”Runoruhtinas” toi tähän keskustelun juonteeseen innostavan kulman. Siinä missä kansa laulun lyriikoissa odottaa kultaista tietä saapuvaa suurta kuningasta, on ”kuningas runous” sen sijaan ”vielä matkallaan / ei loistaen vaan ontuen / kärsimyksen tiellä”. Laulun puhuja viittaa messiaanisesti massiivista kulttuurista taakkaa kantavan ramman kuninkaan saapumiseen lauseella ”ei puhu kivet vielä”, mikä nyrjäytti kiitettävästi seminaarin puheenvuoroissa vallinnutta ajallisuutta, jossa entisyydessä puhunut luonto on modernisaation myötä kadottanut äänensä kenties iäksi. Ehkäpä tosiaan runoudella on messiaan tun-

nuksista riippumaton regaalinen erityisasema puhututtaa luonnossa puhuvaa myös tulevassa, kärsien ja ontuen.

Olkikakku varisee

Jos luonnontuho onkin vain ehdolla yhdistämään tieteen, taiteen ja uskon teitä, yhteiskunnallisessa todellisuudessa toimiminen yhdistää näitä kaikkia väistämättä. Eräs seminaarin moninaisuuden suomista hienouksista oli se, että mukaan keskusteluun kutsuttiin virkamies-tason kokemusta poliittisesta päätöksenteosta. Eritel-lyimmin tätä näkökulmaa toi esiin Työ- ja elinkeinomi-nisteriössä alivaltiosihteerinä toimiva taloustieteilijä Elina Pylkkänen, jonka vahvoista puheenvuoroista piirtyi jok-seenkin synkkä kuva niin ympäristökriisin yhteisyyden kuin tietokäsitysten päivitysten mahdollisuuksista.

Pylkkäsen puheenvuoroissa niin sanottu ekologinen kestävyysvaje on valtiovallan käytännön työn näkökul-masta vain yksi megatrendi vaikkapa väestön ikään-tymisen ja digitalisaation joukossa, eikä yksittäisillä hallituksilla välttämättä ole poliittista tahtoa vaikuttaa hallituskauden ylittäviin ilmiöihin. Päätöksenteossa hyö-dynnetään tieteellisesti ratifioituja periaatteita, kuten käytöksen ohjaamista kannustinten avulla, mutta työn taustalla vaikuttavan ihmiskäsityksen Pylkkänen arvioi implisiittiseksi ja päivittämättömäksi.

Seminaarin kuulijalle tuli keskustelussa houkutus lähteä avustamaan ihmiskäsityksen artikuloinnissa ja ehos-tamisessa, mutta ei ole mitenkään yksioikoista, millaiseen tietoon tai ihmiskäsitykseen valtiollisen tason päätösten tulisi nojata. Tutkimustieto voi toki ohjata olettaen rati-onaalisesti toimivaa päättäjää, mutta lopulta ”tieteellinen lähestymistapa on yhteismitaton sen kysymyksen kanssa, mitä ihminen on”, kuten filosofi Tere Vadén ihmiskäsi-tyksiä ja tietoa käsittelevässä paneelissa tiivisti.

Olkoonkin liian yksinkertaistavaa liimata hyötyha-kuinen ihmiskuva suoraan luonnon resursoimiseen, silti juuri resurssiksi pilkottu, hallittu luonto näyttäytyi se-minaarissa poliittisen toiminnan vakioasetuksena. Tällöin myös näennäisen viaton yhteisen hyvän (”kakun”) kasvat-taminen ja jatkuvasti vaikeutuva jakaminen alkoivat vai-kuttaa joltakin muulta kuin yhteiseltä hyvältä. Marjamäen johdolla seminaarin paneelit kuitenkin välttivät sekä nä-kökulmien polarisoimista että turhaa poleemisuuutta. Jos ylтиörationaalinen luontoa haltuun ottava maailmankuva olikin ansaitusti olkinen, yhteisen hyvän keräämisen koh-dalla liian helpolta vastakkaisuudelta vältyttiin. Kakun kasvattamisen luomasta pattitilanteesta olisi mahdol-lista päästä eteenpäin esimerkiksi kysymällä, mitkä asiat lopulta ovat yhteistä hyvää ja kuuluuko yhteisen hyvän koko ajan kasvaa. Tämä antaa kuvan siitä kursailematta-masta avaruudesta, jonka äärelle paneelit kuulijan joh-tivat.

Askeesiin, sinne vie pieni polku...

Askeesi eri muodoissaan häilyi useammassa keskustelussa ehdolla holistiseksi vastaukseksi kestävän elämäntavan kysymykseen. Tutkija Paula Tuomikosken mukaan as-

keettisempi elämä on ortodoksille luontaista. Tutkimus-työstään arkkikiispa Paavalin elämäkerran parissa hän esittelee ohjeita, kuinka sulkeutumalla maailmalta saavu-tetaan mahdollisuus rukoukseen, jota Tuomikoski kuvaa ”puheeksi hengellisyiden ulottuvuudessa” erotuksena toiminnasta ruumiin tai sielun ulottuvuudessa.

Askeesi tukee tällaista hengellisyyttä, ja luostarilaitos puolestaan tarjoaa askeettiselle elämälle kenties otol-lisimman mahdollisen ympäristön. Vaeltava munkki Gabriel kuvasi jokaista luostaria omanlaisekseen persoo-naksi, joka muuttuu aina kulloisenkin luostarin johtajan ohjaamana hengeltään hieman erilaiseksi. Silti luostarit ovat hänen mukaansa vahvasti perinteitä säilyttäviä ja paikallisia yhteisöjä, joissa yhteys yhteisön edesmen-neisiin jäseniin säilyy rukouksissa ja rituaaleissa. Valamon luostari on taloudellisesti omavarainen, mutta Gabriel kertoi myös luostareista, jotka tuottavat itse suurimman osan kuluttamastaan.

On kovin monimutkaisesti eri asia pidättäytyä hengel-lisesti vahingolliseksi koetusta kuin ympäristön kannalta kestävämmästä kulutuksesta, mutta vähintään ulkoisesti askeesi näyttäytyy nykyisen elämäntapamme käypänä hoitona. Tässä mielessä otsikoitu yksi totuus väistää vält-tämättömyyden tieltä, eikä ulkokohtaisesti arvioiden kenties ole merkitystä, päädytäänkö elämän sovittamiseen ympäristön kanssa hengellistä vai maallista tietä.

Hengellisen kokemuksen näkökulmasta askeesin va-paaehtoisuudella on kuitenkin merkitystä, jonka syven-tämiseen seminaarin hajaannusta uhmaava keskustelu ei ehtinyt tarkentua. Esimerkiksi teoreetikko Georges Bataille kirjoittaa askeesia vastaan, sillä hänen näkemyk-sensä mukaan askeesissa ihminen silpoo kokemuksestaan osan pois jonkin muun kuin kokemuksen itsensä aset-tamin kriteerein, jolloin juuri tietynlaisesta puhdistetusta kokemuksesta tulee tavoittelun kohde ja harjoittamisesta tämän kohteen tavoittelun prosessi³. Bataille on askeesin kriitikkona toki sikäli epäreilu, että hänen mittarinsa on äärimmäinen subjektin hävittävä kokemus. Käypä jatkokysymys koskisi askeesin itsensä tietä totuuteen. Saneleeko se millaista kokemuksen pitää olla, leikkaako se irti osan todellisuutta epäpuhtaana tai epätodellisenä? Osallistuuko se, yksinkertaistettavat yksinkertaistaen, ko-kemuksen ja siten maailman muuttamiseen halutunlai-seksi esineeksi?

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Elina Karjalainen, Kaksi tietä totuuteen? Kaksi päivää seminaaris-sa. *Suomen Kuvalehti* 34/1987, 40-45, 44.
- 2 Tua Forsström, *Hevosten parissa vietetyn yön jälkeen (Efter att ha tillbringat en natt bland hästar)*. Suom. Caj Westerberg. Tammi, Helsinki 1998.
- 3 Bataille, Georges, *Sisäinen kokemus (L'expérience interieure)*, 1943, 1954). Suom. Viljami Hukka ja Anna Nurminen. Gaudeamus, Helsinki 2020, 43-45.